

Konferencja „Modernizacja – Polskość – Trwanie. Społeczne, kulturowe i polityczne aspekty aktywności Polaków na przełomie XIX i XX wieku”, Toruń, 16–17 X 2014

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2015.015>

W dniach 16–17 października w Toruniu odbyła się konferencja naukowa zatytułowana: „Modernizacja – Polskość – Trwanie. Społeczne, kulturowe i polityczne aspekty aktywności Polaków na przełomie XIX i XX wieku”. Organizatorami konferencji były Zakład Historii XIX wieku Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika oraz toruńska Pracownia Historii Pomorza i Krajów Bałtyckich Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk.

W obradach wzięli udział przedstawiciele środowiska historycznego różnych ośrodków naukowych. Poza referentami związanymi z Instytutem Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu obecni byli badacze z Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, Uniwersytetu Warszawskiego, Gdańskiego, Łódzkiego, Szczecińskiego, Wrocławskiego czy Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. W trakcie dwudniowych obrad wygłoszono 19 referatów. Konferencja została podzielona na cztery sesje, którym przewodniczyli kolejno: w pierwszym dniu obrad prof. dr hab. Edmund Kizik (IH PAN, UG), dr hab. Jędrzej Chumiński z Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, w drugim dniu konferencji prof. dr hab. Andrzej Romanow (UG) oraz prof. dr hab. Bolesław Hajduk z Uniwersytetu Szczecińskiego.

Obrady otworzył Kierownik Zakładu Dziejów Pomorza IH PAN prof. dr hab. Jerzy Dygdała, wskazując na ciekawą wymowę tematyczną tytułu konferencji, a także, w krótkim wystąpieniu, podkreślając wagę dziewiętnastowiecznych przemian społecznych dla rozwoju społeczeństwa polskiego. Następnie zabrał głos Dyrektor Instytutu Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu prof. dr hab. Jacek Wijaczka, który przywitał referentów z różnych ośrodków naukowych oraz gości, podkreślił również rolę prof. dr hab. Szczepana Wierchośławskiego w organizacji konferencji.

Pierwszą sesję rozpoczął prof. S. Wierchosławski wykładem pt. „Zabory – geneza polskiej nowoczesności”, w którym odniósł się do wciąż dominujących w historiografii polskiej XIX wieku wątków dotyczących m.in. martyrologii, mesjanizmu, walk wyzwoleniczych i związanych z nimi represji i zniewolenia. Wskazał na potrzebę innego rozłożenia akcentów i podjęcia badań nad zagadnieniami związanymi z postępowaniem i procesami modernizacji zachodzącymi w różnych dziedzinach i występującymi z różnym natężeniem na ziemiach polskich w dobie zaborów. Prelegent starał się tym samym zerwać z wizerunkiem ziem polskich zapóźnionych pod względem cywilizacyjnym. Zasugerował, aby w ocenie stopnia rozwoju cywilizacyjnego tej części Europy przyjąć inną perspektywę porównawczą i nie zestawiać ich z mocarstwami politycznymi i potęgami gospodarczymi, ale z obszarami o podobnej sytuacji wewnętrznej i zewnętrznej, np. krajami bałkańskimi.

Następnie referat pt. „Rewolucja cywilizacyjna i demograficzna na przełomie XIX i XX wieku na przykładzie miast zaboru pruskiego” wygłosiła dr hab. Agnieszka Zielińska z Zakładu Historii Gospodarczej IHiA UMK w Toruniu. Wystąpieniu towarzyszyła prezentacja multimedialna, w której – opierając się na wynikach badań demograficznych – prelegentka wskazała przemiany cywilizacyjne i ich efekty na przykładzie kilku wybranych miast zaboru pruskiego w okresie przełomu wieków.

W dalszej kolejności zabrał głos dr Tomasz Rembalski z Uniwersytetu Gdańskiego, wygłaszając wykład pt. „Tradycje narodowe i stanowe w świadomości przedstawicieli drobnej szlachty na Kaszubach oraz oceny pruskiej administracji na przełomie XIX i XX wieku”. Rozprawił się w nim z kilkoma tezami funkcjonującymi w historiografii na temat stanu świadomości drobnej szlachty kaszubskiej. Wystąpieniu towarzyszyła prezentacja multimedialna, w której znalazły się odwołania do wybranych cytatów z publikacji działaczy ruchu kaszubskiego, tj. Jan Karnowskiego i Floriana Ceynowy.

Po krótkiej przerwie wystąpił dr Tomasz Krzemiński z Instytutu Historii PAN z referatem pt. „*Co więc u nas rozumieć należy przez słowo lud* – niższe warstwy społeczeństwa polskiego zaboru pruskiego na przełomie XIX i XX wieku wobec problemów modernizacji”, przedstawiając wybrane aspekty reakcji przedstawicieli niezamożnego chłopstwa, robotników czy drobnomieszczaństwa na przemiany społeczne w drugiej połowie

XIX stulecia, dokonujące się nierzadko za przyczyną państwa pruskiego (m.in. wzrost świadomości narodowej, emancypacja polityczna, konflikty wewnętrzne w ruchu narodowym).

Następnie głos zabrał dr hab. Tomasz Łaszkiwicz z Instytutu Historii PAN, który przedstawił wykład pt. „Środowiska ziemiańskie na Pomorzu wobec przemian społecznych i politycznych po I wojnie światowej”. T. Łaszkiwicz zwrócił uwagę na krytykę pomorskiej warstwy ziemiańskiej przez różne opcje polityczne oraz jej rolę społeczną i polityczną zarówno przed, jak i po I wojnie światowej.

Zwieńczeniem tej części konferencji była ożywiona dyskusja. Prof. dr hab. Andrzej Romanow przyznał, że z dużą uwagą wysłuchał wszystkich referatów i uznał, że tematyka poszczególnych wystąpień wiąże się również z jego zainteresowaniami badawczymi i wnosi wiele nowych ustaleń do dotychczasowej historiografii. Odnosząc się do referatu dra hab. T. Łaszkiwicza na temat ziemiaństwa, zauważył, że sporo informacji związanych tak z aktywnością ziemianek, jak i ziemiańskich organizacji można odnaleźć w piśmie „Pielgrzym”. Stwierdził przy tym, że przy niektórych tematach należałoby sięgnąć do archiwaliów kościelnych, gdzie wykorzystując dokumenty metrykalne, można badać różne problemy społeczne. Następnie głos zabrał prof. S. Wierchosławski, który skomentował w kilku zdaniach wszystkie zaprezentowane w tej sesji wystąpienia. Dr hab. Przemysław Olstowski, prof. IH PAN nawiązał do wykładu inauguracyjnego prof. S. Wierchosławskiego i zarekomendował jego książkę zatytułowaną „Orzeł czarny, orzeł biały. Problemy modernizacji społeczeństwa polskiego prowincji Prusy Zachodnie w XIX i na początku XX stulecia”. Zdaniem prof. Olstowskiego książka ta jest nowym spojrzeniem, nieobcym w dotychczasowej historiografii polskiej. Prof. dr hab. E. Kizik, odnosząc się do wystąpienia dr hab. A. Zielińskiej, podkreślił, że dzięki badaniom demograficznym i zaprezentowanym przez nią danym statystycznym można wskazać wiele istotnych tendencji zachodzących w różnych dziedzinach życia społecznego. Dr hab. T. Łaszkiwicz zaznaczył, że problematyka jego wystąpienia wpisuje się w ustalenia prof. Wierchosławskiego na temat ziemiaństwa, które nie mogąc pogodzić się z utratą dominującej pozycji w XIX wieku, dążyło w okresie późniejszym do jej odbudowania. Prof. dr hab. Kazimierz Wajda zwrócił uwagę na ważną, w jego opinii, kwestię

konfliktu między solidarnością narodową a solidarnością poszczególnych grup społecznych. Wskazał, że doskonałym źródłem informacji na ten temat jest prasa. Dr hab. A. Zielińska, odnosząc się do komentarzy i pytań uczestników dyskusji: Edmunda Kizika i Andrzeja Romanowa zaznaczyła, że w swoim wystąpieniu nie chciała się ograniczać do jednej miejscowości, a na przykładzie kilku wybranych miast zaboru pruskiego starała się wykazać ogólne tendencje przemian cywilizacyjnych i demograficznych w okresie przełomu XIX i XX stulecia. Jako ostatnia głos w dyskusji zabrała dr hab. Beata Konopska z Instytutu Geodezji i Kartografii w Warszawie, zgadzając się ze stanowiskiem prof. Wierchosławskiego w sprawie konieczności weryfikacji podejścia w dotychczasowej historiografii do spuścizny zaborowej. Odwołała się przy tym do badań z zakresu kartografii w dobie zaborów, które również wymagają nowego, świeżego – jak podkreśliła – spojrzenia.

Po dyskusji nastąpiła przerwa obiadowa. W ostatniej części obrad, którą moderował dr hab. Jędrzej Chumiński, prof. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, jako pierwszy wystąpił prof. dr hab. Edmund Kizik z referatem pt. „Budownictwo kościelne (katolickie) w rejencji gdańskiej z drugiej połowy XIX i początków XX wieku jako przejaw aktywności narodowej”. Wystąpieniu towarzyszyła prezentacja multimedialna z fotografiami zabytkowych świątyń. E. Kizik wskazał kierunki modernizacji budownictwa kościelnego oraz rolę i zaangażowanie księży w rozbudowę kościołów na obszarze rejencji gdańskiej w interesującym nas okresie. Aktywność ta wpływała na utwierdzenie odrębności wyznaniowej i etnicznej wśród polskich i niemieckich mieszkańców Pomorza.

Zagadnienie nadzoru policji pruskiej nad polskimi letnikami w Sopocie na przełomie XIX i XX wieku zaprezentował Janusz Dragacz (UG). Wykazał on, że polscy wczasowicze udający się do Sopotu w celach wypoczynkowych nierzadko postrzegani byli przez funkcjonariuszy pruskiej służby policyjnej jako osoby czynnie prowadzące agitację narodową. Prelegent podkreślił też rolę Wiktora Kulerskiego (właściciela „Domu Polskiego” i późniejszego wydawcy popularnej „Gazety Grudziądzkiej”) w aktywizacji narodowej polskich letników.

Kolejny prelegent, Jerzy Mateusz Janiec z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, wygłosił referat pt. „Modernizacja przemysłu maszynowego i polskość w oczach polskiego inżyniera – konstruktora pra-

cującego w Kugelfallmühle von Hermann Löhnert Bromberg w czasach »złotego wieku« (1910–1913). Kwestia trwania” – przedstawiając problematykę narodowościową w Bydgoszczy gwałtownie rozwijającej swój przemysł w XIX wieku. Natomiast mgr Radosław Bugowski z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika przybliżył postać Władysława Katafiasa – jednego z przedsiębiorców Torunia początku XX wieku, specjalizującego się w handlu rowerami, a także naprawie i sprzedaży samochodów oraz motocykli. Referent omówił kolejne etapy kariery zawodowej tego toruńskiego człowieka interesu. Popołudniową sesję zamknął mgr Jakub Zapała z Uniwersytetu Warszawskiego wystąpieniem pt. „Między cechami a Rzeczypospolitą Kooperatywną. Wybrane zagadnienia polskiej myśli o modernizacji przez samoorganizację” obejmującym głównie okres od 1890 do 1910 roku.

W czasie dyskusji prof. S. Wierzchostawski odniósł się w kilku zdaniach do każdego z referatów. Podsumował również popołudniową część sesji i zaprosił uczestników na drugi dzień obrad.

Przedpołudniową sesję w drugim dniu konferencji moderował prof. Andrzej Romanow. Pierwszy wykład tej części obrad wygłosił dr Tomasz Dziki z Archiwum Państwowego w Toruniu Oddział we Włocławku, który przedstawił problematykę związaną z funkcjonowaniem najniższego (gminnego) szczebla administracji Królestwa Polskiego w okresie po 1864 roku. Przyznany odgórnie przez władze rosyjskie samorząd gminny, mimo początkowych niebywałych trudności, stał się z czasem jednym z najistotniejszych czynników tworzenia się nowoczesnego społeczeństwa na ziemiach centralnej Polski i swoistym symbolem końca epoki feudalnej na wsi.

Z kolei dr Mariusz Kulik (IH PAN Warszawa) przybliżył skomplikowane kwestie związane z lojalnością oficerów Polaków w armii carskiej. Kariera wojskowa wśród licznej rzeszy świadomych swej narodowości Polaków (w większości pochodzenia szlacheckiego) była jedną z dróg zachowania prestiżu społecznego, a przede wszystkim utrzymania materialnego. Wiązało się to z, nierzadko trudnymi do przewyciężenia, dylematami moralnymi, przed którymi stawali kandydaci do służby lub odbywający ją oficerowie. Referent przybliżył koncepcję potrójnej lojalności: względem ojczyzny (Polski) – monarchy (władcy mocarstwa zaborczego) oraz własnych przekonań. Mimo że groziło to całkowitym wynarodowieniem (przede wszystkim w wyniku oddziaływania systemu edukacyjnego szkół

oficerskich i przejmowania charakterystycznych dla kadry oficerskiej wzorców kulturowych), to dla wielu Polaków służba dla rosyjskiego zaborcy, traktowanego przez znaczną część narodu polskiego w ciągu niemal całej epoki porobiorowej jako najgroźniejszy wróg, stanowiła wybraną przez nich formę drogi życiowej.

Niezwykle interesujący okazał się referat dr Agnieszki Janiak-Jasińskiej, reprezentującej Instytut Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Swoją uwagę badawczą skupiła ona na grupie pracowników biurowych i handlowych w Królestwie Polskim. Ukształtowanie się owego „proletariatu w tużurkach” związane było bezpośrednio z dziewiętnastowiecznymi procesami modernizacyjnymi (drugą fazą industrializacji, rozwojem handlu, wielkimi przeobrażeniami wynikającymi z zaniku stosunków feudalnych). Druga połowa XIX i początek XX wieku (głównie po rewolucji 1905/7 roku) stały się czasem rozwoju szeregu organizacji zawodowych (często wciąż odzwierciedlających głębokie podziały wyznaniowe), których genezą było przede wszystkim organizowanie różnych form samopomocy i obrony przed wyzyskiem pracodawców.

Alkoholizm był problemem dotykającym w drugiej połowie XIX i początkach następnego stulecia ogromną (przede wszystkim męską) część populacji. Dotyczył on zarówno podlegającej wielkiej transformacji społecznej wsi, jak też mieszkańców rozrastających się pod wpływem industrializacji miast. Stał się zatem jedną z najpoważniejszych kwestii zajmujących uwagę polskiego środowiska lekarskiego w Królestwie Polskim. Dr Aneta Bołdyrew z Uniwersytetu Łódzkiego przybliżyła podstawowe wątki toczącej się wówczas na łamach periodyków medycznych dyskusji na temat skutecznych metod walki z „matką grzechu” – wódką.

W wystąpieniu „Duchowieństwo katolickie w Królestwie Polskim wobec nowych wyzwań przełomu XIX i XX wieku” dr Ilona Zaleska (IHIA UMK) przedstawiła różne formy aktywności, realizowane – mimo ograniczeń stawianych przez władze zaborcze – przez duchowieństwo katolickie w Królestwie Polskim w związku z dynamicznie zmieniającą się sytuacją społeczno-polityczną w okresie przełomu XIX i XX stulecia. Największym wyzwaniem, jak zaznaczyła prelegentka, okazała się wówczas kluczowa dla Kościoła i duchowieństwa katolickiego w skali globalnej kwestia społeczna i konieczność wypracowania jednolitego programu społeczno-polityczne-

go. I. Zaleska wskazała na zaistniałe podziały na tym tle i brak jednomyślności wśród kapłanów z Królestwa Polskiego.

Ostatniej części obrad konferencji przewodniczył prof. Bolesław Hajduk z Uniwersytetu Szczecińskiego.

Profesor Przemysław Olstowski (IH PAN) przedstawił rolę Związku Młodzieży Polskiej ZET w kształtowaniu postaw patriotycznych i obywatelskich młodego pokolenia inteligencji u schyłku epoki niewoli. Działania ZET-u, tajnej, międzyzaborowej organizacji niepodległościowej, stanowiły część antypozytywistycznego przełomu końca XIX wieku w podejściu do kwestii wyzwolenia narodowego. Dotychczasowe formy umacniania narodowości polegające na pogodzeniu się z niekorzystną dla polskości sytuacją geopolityczną zostały przez wielu przedstawicieli młodej generacji odrzucone. Odzyskanie wolności upatrywano natomiast w podjęciu walki zbrojnej i nawiązujących przede wszystkim do czynu powstańczego z lat 1863–1864 działaniach konspiracyjnych. ZET stał się przy tym ważnym ośrodkiem myśli politycznej i społecznej oraz jednym z mitów założycielskich II Rzeczypospolitej.

Dorota Grabowska (doktorantka UMK) przybliżyła postawy przedstawicieli nauczycielstwa w autonomicznej Galicji wobec kwestii polskiego patriotyzmu. Liberalne w tym względzie rządy habsburskie umożliwiały kultywowanie tradycji narodowych, a jednym z najważniejszych czynników umożliwiających odpowiednie ich kształtowanie był system edukacji, kierowany, podobnie jak inne działy administracji galicyjskiej, przez Polaków.

Problematykę związaną z opracowaniem i wykonaniem map topograficznych w międzywojennej Polsce zaprezentowała w swym wystąpieniu dr hab. Beata Konopska z Instytutu Geodezji i Kartografii w Warszawie. Stworzony przez ówczesnych polskich kartografów system opracowań kartograficznych i triangulacyjnych należał do najnowocześniejszych w Europie. Wprawdzie nie powiodła się realizacja całkowitego pomiaru terytorium RP oraz opracowania gospodarczej mapy Polski, jednak wykształcono wówczas wysoko wykwalifikowane kadry polskiej kartografii zarówno wojskowej, jak i cywilnej.

Ostatnim z prelegentów był prof. Jędrzej Chumiński z Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu z wystąpieniem pt. „PRL-owska modernizacja – fakty i mity”. Okres Polski Ludowej był czasem ogromnej

transformacji gospodarczej i społecznej. Działa się ona przy ograniczonej suwerenności państwa i totalitarnym, bądź autorytarnym, systemie politycznym. Mimo stworzenia przez PRL wielu szans rozwojowych dla swych obywateli (m.in. budowa przemysłu, rozbudowa systemu edukacyjnego, podniesienie warunków cywilizacyjnych) modernizacja, w porównaniu z podobnymi pod względem strukturalnym krajami, według opinii prof. J. Chumińskiego pozostaje mitem.

Podsumowując dwudniowe obrady konferencji, prof. Szczepan Wierchośławski stwierdził, że czas utraty suwerenności i niepodległości przez Polskę, przypadający na epokę głębokich transformacji społecznych, ekonomicznych i politycznych XIX wieku, nie był dla narodu polskiego stracony. Mimo formalnego nieistnienia państwa naród przetrwał i przekształcił się w nowoczesny organizm społeczny, zdolny do samodzielnej egzystencji. Epoka ta stała się także czasem emancypacji (inspirowanej ze strony czynników zewnętrznych) grup dotychczas upośledzonych politycznie i społecznie. Oddziałujące zaś na zniewolonych Polaków obce wzorce kulturowe nierzadko przyczyniały się do kształtowania nowoczesnych form społecznych i budowy zmodernizowanego narodu.

Ilona Zaleska, Tomasz Krzemiński (Toruń)